

Andrzej Charciarek

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
Uniwersytet Śląski w Katowicach

DOI: 10.14746/psj.2014.28.1

Tendencje rozwojowe we współczesnym polskim i czeskim systemie adresatywnym

Szkic mój rozpocznę od przywołania konkretnego opracowania. Otóż w bieżącym roku mija 30 lat od ukazania się pracy Eugeniusza Tomiczka *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne* (1983). Pozycja, która chcąc nie chcąc, zawsze będzie stanowiła pewien punkt odniesienia dla prac powstałych później¹. Monografia ta to swoisty zapis stanu polskiego i niemieckiego systemu adresatywnego początku lat 80. Zwróćmy uwagę, że już w samym tytule autor wskazuje, jakiego obszaru badań monografia dotyczy — socjolingwistyki. Formy adresatywne to bowiem zagadnienie dotyczące faktów językowych i społecznych. Pierwsze (językowe) w dużym stopniu tworzą się i zmieniają pod wpływem tych drugich (społecznych). Mamy więc tu do czynienia z problematyką socjologiczną, sprządzającą się do opisu pewnych aspektów funkcjonowania społeczeństwa. Funkcjonowanie to ma m.in. charakter werbalny, w którym uwzględnione są takie elementy jak: hierarchia społeczna, normy społeczne, kwalifikacje, wykształcenie, wiek czy płeć.

Jeśli uznamy, że system adresatywny zawsze odzwierciedla zmiany zachodzące w społeczeństwie, to nic dziwnego, że niespełna dekadę po ukazaniu się studium Eugeniusza Tomiczka nastąpiły zmiany w polskich i czeskich adresatywach. Oczywiście mam tu na względzie adresatywy w sytuacji oficjalnej, którą Stanisław Gajda nazywa komunikacją publiczną, „obejmującą realizację potrzeb komunikacyjnych związanych z działalnością komunikacyjną człowieka

¹ Nie sposób nie wspomnieć o monografii *System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna* autorstwa Danuty Pytel-Pandey (D. Pytel-Pandey, *System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna*, Wrocław 2003).

i jego zdobyciami cywilizacyjnymi (na tym obszarze zachowania komunikacyjne są bardziej kontrolowane i regulowane)². To ustalenie ważne, ponieważ opracowanie Tomiczka stanowi komplementarny opis polskiego i niemieckiego systemu adresatywnego włącznie z tytułami symbolicznymi, familiarnymi i okolicznościowymi. Moja uwaga skupi się wyłącznie na funkcjonowaniu polskich i czeskich tytułów standardowych, profesjonalnych, funkcyjnych oraz ich ewentualnych połączeń z imieniem i nazwiskiem w sytuacji oficjalnej.

Cezurę czasową dla zmian w Polsce i Czechach (wówczas jeszcze Czechosłowacji, a ściślej Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej) stanowi rok 1989. To rok zwycięstwa „Solidarności” i obalenia komunizmu w Polsce, Czechom zaś kojarzący się z aksamitną rewolucją. Można zatem przyjąć, że generalnie od przełomu lat 80. i 90. ubiegłego stulecia w polskim i czeskim systemie adresatywnym zaczęły zachodzić zmiany. Przemiany ustrojowe, przejście od komunizmu do kapitalizmu, a wraz z nimi nowe wartości, standardy życia czy technologie informatyczne zaczęły skutecznie modyfikować zachowania werbalne Polaków i Czechów. Jednakże główną przyczyną zmian dokonujących się w polskim i czeskim systemie adresatywnym jest demokratyzacja obyczajów. Opisując to zjawisko, Małgorzata Marcjanik wskazuje na jej przejawy, czyli egalitaryzm grzecznościowy, dążenia emancypacyjne kobiet, chęć akcentowania indywidualizmu w zachowaniach, zanikanie autorytetów, ekonomiczność zachowań grzecznościowych, wreszcie utylitaryzm grzecznościowy³. Wśród przyczyn zmian w sferze obyczajowości najczęściej wymienia się konsumpcjonizm, hedonizm, relatywizm, rewolucję informatyczną i postmodernizm⁴. Wszystkie te czynniki odcisnęły i odciskają swoje piętno na współczesnych zachowaniach językowych, w tym także na zwrotach do rozmówcy. Zwróćmy uwagę, że egalitaryzm grzecznościowy znosi niejako hierarchiczność, na której niemal od zawsze opierała się polska czy czeska etykieta językowa. Wskazywane przez wielu badaczy skrócenie dystansu między rozmówcami, które nastąpiło po roku 1989, jest właśnie wynikiem uznania, iż rozmówcy są sobie równi⁵.

² S. Gajda, *Media — stylowy tygiel współczesnej polszczyzny*, w: *Język w mediach masowych*, red. J. Bralczyk, Warszawa 2000, s. 22.

³ M. Marcjanik, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2008, s. 28.

⁴ Wśród procesów oddziałujących na język narodowy i zachowania językowe Polaków Bożena Witosz wskazuje demokratyzację, urynkowienie kultury, rosnącą rolę nowych technologii oraz wpływ kultury ponowoczesnej. Badaczka podkreśla skracanie dystansu między rozmówcami, rozwój „polszczyzny konsumpcyjnej” czy modę na luz językowy (B. Witosz, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice 2009, s. 191–192).

⁵ Por. *Retoryka codzienności. Zwyczaje językowe współczesnych Polaków*, red. Małgorzata Marcjanik, Warszawa 2006; K. Ożóg, *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*, wyd. 3, Rzeszów 2007; *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, red. S. Gajda, Opole 2001; A. Markowski, *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa 1992; *Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Kraków 1999.

Warto wspomnieć, z jakim trudem Polacy i Czesi przyjmowali formułę komunikowania się na *ty* na początku lat 90. Demokratyzacja obyczajów, bo o niej tu mowa, w znacznym stopniu przyczyniła się do upowszechnienia tej formy w mediach, propagując wzorce żywcem wzięte z mediów amerykańskich, w których modelem podstawowym jest zwrot na *ty*. Polacy i Czesi przyzwyczajeni do formuł *pan/pani* w sytuacji oficjalnej zaczęli akceptować do tej pory obce im formy adresatywne. Dodajmy, formy wynikające z uproszczenia relacji społecznych, wprowadzenia modelu partnerskiego, w którym mamy równy status rozmówców. Obecnie temu sprzyjają zjawiska bezpośrednio wywodzące się z komunikacji internetowej, czyli zniesienie hierarchiczności i dystansu między rozmówcami oraz ignorowanie konwencjonalnych reguł użycia języka, w tym uproszczenie formuł etykiety językowej. Można zaobserwować odejście od ugruntowanej konwencji, zgodnie z którą nadawca odnosi się z respektem, dystansem i szacunkiem do odbiorcy, na rzecz konwencji eksponującej mówiącego, jego indywidualizm, wolność, autonomię czy zasługi. We współczesnych modelach grzeczności polskiej i czeskiej, które opierały się tradycyjnie na komunikacyjnej asymetrii w relacji między mówiącymi, sprowadzającej się do nadrzędności odbiorcy wobec podwładności nadawcy, następuje rezygnacja z demonstrowania życzliwości wobec drugiej osoby i skupienie się w większym stopniu na sobie. Co prawda, rozmówca pozostaje ważnym ogniwem w tym modelu, ale przede wszystkim liczy się mówiący, który decyduje o tym, co mu wolno, a co nie.

W niniejszym szkicu postaram się opisać, w jakim stopniu wymienione czynniki wpłynęły na polski i czeski system adresatywny.

Charakterystyczny dla polszczyzny adresatyw *pan/pani* + *imię* tradycyjnie był używany w relacjach przełożony — podwładny oraz straszny wiekiem — młodszy wiekiem. W komunikacji społecznej i medialnej właśnie ten model stał się formą dominującą. Małgorzata Marcjanik dostrzega w nim próbę stworzenia nowego, trzeciego typu relacji, pośredniego między relacją na *ty* a relacją na *pan, pani* i nazywa ją umownie „relacją na pani Ewo”⁶. Prawdą jest, że adresatyw ten wnosi w komunikację interpersonalną element zażyłości, który może być odbierany przez rozmówcę jako przejaw nadmiernej poufałości i familiarności w sytuacji oficjalnej.

Marek Łaziński właśnie w polskim adresatywie *pan/pani* + *imię* upatruje potencjalną formę uniwersalną, słusznie zauważając, że pełna forma imienia nie musi konotować zażyłości, w odróżnieniu od jego zdrobnienia⁷. Biorąc pod uwagę skracanie dystansu między rozmówcami jako tendencję nieodwracalną, upowszechnienie tych lub zbliżonych adresatywów w polszczyźnie jest całkiem

⁶ M. Marcjanik, op. cit., s. 47.

⁷ M. Łaziński, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowopłciowa*, Warszawa 2006, s. 105.

prawdopodobne. Na dowód tego przytoczę korespondencję między bankiem a jego klientem, tj. piszącym te słowa:

*Szanowny Panie Andrzeju,
bardzo dziękujemy za okazane nam dotychczas zaufanie. Jednocześnie spieszymy
poinformować o nowym, przygotowanym specjalnie dla Pana, wyjątkowo atrakcyj-
nym rozwiązaniu finansowym.*

Co ciekawe, w korespondencji sprzed roku od tego samego nadawcy zwrot brzmiał jeszcze *Szanowny Panie*.

Zwroty typu *pan/pani + imię* są dziś — co należy mocno podkreślić — powszechne w komunikacji przedstawiciel instytucji (finansowej, usługowej, gospodarczej) — klient. Wydaje się, że główną przyczyną funkcjonowania tego adresatywu w podobnym typie relacji jest realizacja określonej strategii komunikacyjnej — perswazji. Jego użycie jest jednym ze środków, które mają doprowadzić do zmiany zachowań, postaw lub przekonań rozmówcy. W praktyce oznacza to nabycie proponowanych dóbr, skorzystanie z oferowanych usług itp. Właśnie skrócenie dystansu oraz stworzenie atmosfery wzajemnego zaufania i zażyłości ma uzasadniać używanie podobnych adresatywów. Można zatem mówić nie tyle o wykształceniu się nowego zwrotu adresatywnego, ile o poszerzeniu sfer jego użycia. O pełnieniu przez podobne adresatywy funkcji perswazyjnej świadczy także ich wysoka frekwencja w wypowiedziach przedstawicieli firm skierowanych do potencjalnych klientów. Najwyraźniej powtarzane często, skracające dystans między rozmówcami *panie/pani + imię* ma wspomóc odniesienie zamierzonego skutku — przekonanie kogoś do czegoś. Model ten skutecznie utrwała się w świadomości zwłaszcza młodych Polaków, którzy przenoszą go następnie na tradycyjny układ komunikacyjny — własne relacje z osobami starszymi, traktując go jako stosowny. Łamana jest zatem obowiązująca dotychczas zasada niezwracania się do osoby starszej wiekiem za pomocą formuł *panie Pawle, pani Doroto*, co można traktować jako ewolucję polskiej grzeczności językowej, w której zawsze dominowała osoba starsza wiekiem.

Rozpowszechnianiu tego zjawiska sprzyjają m.in. programy telewizyjne typu talk-show oraz teleturnieje, często kalki zachodnich programów rozrywkowych. Należy jednak zwrócić uwagę, że między programami tego typu występują różnice co do stosowanych w nich adresatywów. Generalnie wykształciły się dwie formy adresatywne kierowane przez gospodarza programu do biorących w nim udział uczestników: *pan/pani + imię* oraz *na ty* (z imieniem). Pierwszy przyjął się w *Kole fortuny, Miliardzie w rozumie czy Jednym z dziesięciu*⁸. Natomiast prowadzący *Milionerów, Najslabszego ogniwa* i *Rozmów w toku* bez

⁸ W odróżnieniu od pozostałych, program ten w dalszym ciągu emitowany jest przez drugi program telewizji polskiej (TVP2).

względu na wiek rozmówców zwracają się do nich po imieniu lub, co jest całkowitą nowością w dotychczasowej tradycji norm grzecznościowych, wyłącznie na *ty*.

Zmiany nie ominęły i czeskiego systemu adresatywnego. Wśród przyczyn można wskazać dwie. Po pierwsze, *vy* jest często pomijane w środowisku zawodowym, w którym przyjęto zachodni model komunikacyjny na *ty*. Firmy, zatrudniające oprócz Czechów także obcokrajowców, narzucają formy obce tradycyjnej czeskiej komunikacji językowej — *tykáni* w sytuacji oficjalnej. Po drugie, media skutecznie upowszechniają formy zwracania się na *ty*. Oczywiście jest, iż procesy skracania dystansu odbywały się i odbywają w komunikacji Czechów inaczej niż w polszczyźnie. Dobrym tego przykładem jest program *AZ-kvíz* nadawany w czeskiej telewizji państwowej od roku 1997. Prowadzący — Eva Machourková i Aleš Zbořil zwracają się do uczestników teleturnieju za pomocą *vykáni* i imienia. W efekcie tworzy się typ relacji w dużym stopniu podobny do polskiego adresatywu *pan/pani + imię*. Można w nim upatrywać typu relacji pośredniej, posiadającej cechy zarówno komunikacji oficjalnej, jak i nieoficjalnej.

Wiele podobieństw dostrzec można między analizowanym adresatywem a połączeniem *pan/pani + imię*, np. *paní Evo, pane Petře*. Z jednej strony, mamy tu wskazanie na oficjalny charakter komunikacji (*paní, pane*), a z drugiej, zaakcentowanie pewnej zażyłości między rozmówcami, zniesienie dystansu poprzez użycie formy imienia. Formuły adresatywne tego typu, podobnie jak analogiczne polskie, pojawiają się w kontaktach półoficjalnych, pracowniczych, koleżeńskich. Znamienne jest, że w opublikowanym w 1995 roku artykule *Ke způsobům oslovení v mluvených projevech*⁹ jego autorka Magdalena Kneřová podobnego adresatywu nie uwzględnia wśród opisywanych przez nią zwrotów do rozmówcy. We współczesnej komunikacji Czechów adresatyw ten pojawia się w określonych, nielicznych układach interakcyjnych, takich jak wykładowca — student czy przełożony — podwładny. Vlasta Straková, analizując czeskie zwroty adresatywne w aspekcie przekładu, odnotowuje wąski zakres użycia czeskich adresatywów *pan/pani + imię* w porównaniu z językiem polskim¹⁰. Biorąc pod uwagę spostrzeżenia badaczki, odpowiednik polskiego adresatywu *pan/pani + imię* należy widzieć bardziej w zwrocie *imię + vy*, niż *pan/pani + imię*.

Czeskim odpowiednikiem wspomnianych wcześniej polskich *Milionerów* jest, a raczej był, program *Chcete být milionářem?* W odróżnieniu od Huberta Urbańskiego, prowadzącego program w konwencji na *ty*, Vladimír Čech zwracał się do uczestników programu przez *vy*¹¹, zachowując konwencję kontaktu

⁹ M. Kneřová, *Ke způsobům oslovení v mluvených projevech*, „Naše řeč” 1995, roč. 78, č. 1, s. 36–45.

¹⁰ V. Straková, *Oslovení jako překladatelský problem*, w: *Překládání a čeština*, Jinočany 2003, s. 166.

¹¹ Odpowiednikiem polskich zaimków honoryfikatywnych *pan, pani, panie, panowie, państwo* jest czeski zaimek *vy*. Stąd wynikają polskie i czeskie wzorce grzecznościowe — polskie

oficjalnego. Jak widać, choć programy te są wersjami tego samego brytyjskiego formatu telewizyjnego, ich narodowe realizacje w różnym stopniu uwzględniają elementy kulturowe. W tym przypadku można nawet mówić o skopiowaniu angielskiej normy grzecznościowej w polskiej wersji programu.

Rozpatrywanie adresatywów w sytuacji oficjalnej, zawierających nazwisko rozmówcy, może wydawać się nieskomplikowane. Powszechnie wiadomo, że między czeszczyzną a polszczyzną tylko na pozór istnieją w tym względzie spore różnice, wynikające z historycznych uwarunkowań. Język czeski od początków XVII w. aż do pierwszej połowy XIX w. w zasadzie nie istniał, funkcję języka urzędowego przejęła niemieczyzna. Pozostawała ona językiem dominującym właściwie w każdej dziedzinie życia społecznego do powstania Czechosłowacji w roku 1918, ale nawet potem silnie oddziaływała na język czeski¹². Nic zatem dziwnego, że pod wyraźnym wpływem niemieczyzny przyjął się model zwracania się do rozmówcy *pan/pani + nazwisko*. To ostatnie jest dla Czechów podstawowym elementem identyfikacji, stanowiącym podstawę czeskiego systemu adresatywnego. Dodajmy, w połączeniu zaimków honoryfikacyjnych *pan/pani* z nazwiskiem w języku czeskim wykształcił się zwrot uniwersalny¹³. Odmienne procesy historyczne i społeczne spowodowały, że w Polsce adresatywy z nazwiskiem się nie upowszechniły. One to zaważyły na ukształtowaniu się w polszczyźnie systemu adresatywnego, którego podstawę stanowią formy adresatywne z tytułami profesjonalnymi¹⁴. W odróżnieniu od formy czeskiej, uznawanej za standardową i powszechną, analogiczna forma polska ma wąski zakres użycia. Adresatywy typu *Pani Kowalska* czy *Panie Nowak* nie należą do typowych zwrotów w polszczyźnie¹⁵. Ich pojawienie się (np. w układzie niesymetrycznym przełożony — podwładny czy sąsiad — sąsiadka) może świadczyć bądź o braku kultury komunikacyjnej, bądź o słabej kompetencji socjokulturowej.

Innymi słowy, adresatyw *pan/pani + nazwisko* jest we współczesnym życiu publicznym rzadki, a w powszechnym odbiorze uważany za niegrzeczny. Wydawać by się mogło, że użycie form adresatywów z nazwiskiem poza wspomnianymi wyżej sytuacjami nie jest możliwe. Niemniej adresatywy tego rodzaju coraz

panienie i czeskie *wykanie*. Warto zwrócić uwagę na uniwersalizm czeskiego *vy*, który w użyciu grzecznościowym nie różnicuje zarówno liczby, jak i rodzaju.

¹² Relacje między językiem czeskim a niemieckim szczegółowo opisuje Jan Kořenský w pracy: J. Kořenský, *Komunikace a čeština*, Jinočany 1992.

¹³ Uniwersalizm zwrotu *pane/pani + nazwisko* widać nie tylko w komunikacji codziennej, ale także np. w programach publicystycznych, w których jest zamiennie stosowany z innymi połączeniami, np. *pane/pani + tytuł/stanowisko*.

¹⁴ Szczegółowo proces ten opisuje Marek Łaziński, konfrontując niektóre europejskie systemy adresatywne (M. Łaziński, op. cit., s. 101–103)

¹⁵ Nie sposób nie zgodzić się z Markiem Łazińskim, który zwrot *pan/pani + nazwisko* uznaje za nieakceptowalny, biurokratyczny i typowy dla stosunków nadrzędno-podrzędnych (M. Łaziński, op. cit., s. 115).

częściej słycać w komunikacji społecznej, a ściślej w dyskursie społeczno-politycznym. Zwroty *panie Palikot*, *panie Balcerowicz* czy *panie Niesiołowski* to już prawie norma w polskim parlamencie. Oczywiście jest, że podobne nacechowane stylistycznie adresatywy są formą dezaprobaty, lekceważenia rozmówcy, niekiedy zaś wyrazem zniecierpliwienia. Niewiele zmienia ich rozszerzenie o tytuły *ministrze*, *pośle*, *marszałku*, czyli *panie pośle Palikot*, *panie ministrze Balcerowicz* czy *panie marszałku Niesiołowski*. Przytoczę przykłady z debaty parlamentarnej w polskim Sejmie i posiedzenia komisji śledczej:

Bo, panie pośle Grzesik, doprowadził pan do tego, że poprzez przedstawienie totalnie zidiociałego wniosku skompromitował pan naszą komisję i pan przewodniczący Gruszka powinien w tym momencie bardzo konsekwentnie zareagować (Stenogram z 55. posiedzenia Komisji Śledczej);

Czas, czas... Dziękuję bardzo, pani posłanko Bańkowska, za dyscyplinę czasową, nie wiedziałem, że pani ma większe zdolności poselskie... przepraszam, że pani posłanka jest nie tylko dobrą posłanką, ale również dobrym zegarmistrzem. Dziękuję bardzo (Sprawozdanie stenograficzne z obrad Sejmu RP).

Jak widać, w przytoczonych adresatywach nie są użyte formy atrybutywne *szanowny/szanowna*, które nie wpisują się niejako w formę adresatywu, co by nie powiedzieć, deprecjonującego. Otrzymujemy więc w efekcie zamiast modelowych, uprzejmych zwrotów *szanowny panie pośle*, *szanowna pani posłanko* — niestandardowe, dyskredytujące *panie pośle Grzesik*, *pani posłanko Bańkowska*. Dodać tu warto, że zwrot *pan/pani + nazwisko* w funkcji referencyjnej, zamiast uzualnego *imię + nazwisko*, używany jest we współczesnym dyskursie społeczno-politycznym w funkcji deprecjonującej.

Jak już wspomnieliśmy, w języku czeskim adresatyw *pan/pani + nazwisko* jest uniwersalną, uprzejmą formą zwracania się do rozmówcy. Jednak w tradycji czeskiej grzeczności językowej jest niejako zapisane pierwszeństwo tytułu przed nazwiskiem, jeśli — co oczywiście — rozmówca takowy posiada. W praktyce oznacza to, że jeśli np. pan Kesner jest doktorem nauk, to zwrot do niego kierowany powinien przybrać formę *pane doktore*. Od zasady tej coraz częściej odchodzą Czesi, zwłaszcza młodszy wiekiem, preferując zwrot *pan/pani + nazwisko*. Można to tłumaczyć wspomnianą już demokratyzacją obyczajów, która z pewnością nie sprzyja funkcjonowaniu zwrotów podkreślających nierównorzędność relacji między rozmówcami. Nie należy zapominać, iż to połączenie jest jak najbardziej stosowne w sytuacji, gdy rozmówca nie ma tytułu lub nie pełni prestiżowej funkcji w hierarchii społecznej, np. *váženy pane Nováku*, *vážená pani Vašková*.

Znamienne jest, że w języku czeskim ów standardowy zwrot *pan/pani + nazwisko* w sytuacji oficjalnej ma dwa warianty realizacyjne. Pierwszy *pan/pani*

+ *nazwisko* (w wołaczu) — staranny, grzeczny oraz drugi *pan/pani* + *nazwisko* (w mianowniku) — wnoszący w sytuację *stricte* oficjalną elementy familiarności i nieformalności. W tym drugim wariantcie można upatrywać odpowiednika polskiego *pan/pani* + *nazwisko*, funkcjonującego w aspekcie pragmatycznym analogicznie. Tak więc parę przekładową tworzą adresatywy czeski *pane* + *nazwisko* (w mianowniku) i polski *panie* + *nazwisko*, czyli np. *pane Novák* i *panie Nowak*¹⁶. Dla czeskiego *pane Nováku* ekwiwalentu z nazwiskiem w polszczyźnie nie znajdziemy. W zależności od sytuacji komunikacyjnej mogą nim być różne zwroty, włącznie z najbardziej ogólnym *proszę pana*¹⁷. Zwróćmy uwagę, że omawiany tu problem nie dotyczy zwrotów do kobiet, ponieważ forma mianownika i wołacza jest w tym przypadku taka sama.

Należy podkreślić, że w daszym ciągu, choć rzadziej niż kiedyś, używa się w czeszczyźnie trójelementowego adresatywu *pan/paní* + *tytuł/funkcja/stanowisko* + *nazwisko*, np. *pane ministrě Sobotko*, *pane poslanče Zaorálku*¹⁸, np.:

Pane ministrě Kalousku, vy jste v reakci mluvil o krocích k reálnému socialismu. Z čeho konkrétně máte obavu? (ČT1);

To vám nikdo, pane prezidente Jirso, nevysvětlil? Protože předpokládám, že soudci byli při tvoření této novely minimálně obesláni k nějakým připomínkách a vy jste se určitě dotazoval, protože to je poměrně důležitý bod. (Český rozhlas 1 Radiožurnál).

Warto zauważyć, że forma ta zarezerwowana jest dla osób z najbardziej prestiżowymi tytułami lub pełniących bardzo ważne funkcje w społeczeństwie. Z tego powodu właściwie nie spotykamy form *pane inženýre Novotný*. Przy okazji odnotujmy, że normą w języku czeskim są zwroty typu *pane bývalý předsedo*, *pane odstupující prezidente* czy *pane expremiére* wskazujące na sprawowanie zaszczytnego stanowiska w przeszłości lub ustępowanie z niego w najbliższym czasie, np.

Pane bývalý předsedo, byl jste o tom informován, protože podle některých sdělovacích prostředků, především deníků, byl Josef Láznicka, to je onen tajemník, vaším blízkým spolupracovníkem? (ČT1).

¹⁶ Rodzimi użytkownicy języka czeskiego potwierdzają, iż adresatyw *pan* + *nazwisko* (w mianowniku) używany jest w sytuacji oficjalnej przez rozmówców (nierazko starszych wiekiem), których łączy pewna zażyłość, np. między sąsiadami na klatce schodowej, w sklepie itp.

¹⁷ W kontaktach z osobą nieznaną Polacy używają neutralnych zwrotów *proszę pana/proszę pani*, Czesi odpowiednio *pane/paní*.

¹⁸ Zwroty tego rodzaju można usłyszeć w bardzo popularnym programie publicystycznym *Otázky Václava Moravce*, emitowanym w pierwszym programie czeskiej telewizji państwowej (ČT 1). Odpowiedników tych zwrotów w polszczyźnie nie znajdziemy.

Polska norma grzecznościowa nakazuje tytułowanie bez względu na fakt pełnienia czy niepełnienia już prestiżowej funkcji w społeczeństwie, czyli zwracanie się do byłego prezydenta lub premiera odpowiednio *panie prezydencie*, *panie premierze*. Należy jednak przyznać, że od normy tej Polacy coraz częściej odstępują. Zjawisko to można interpretować w kategoriach upraszczania formuł grzecznościowych.

Adresatywy są również nieodłącznym elementem korespondencji pisemnej. Coraz rzadszą korespondencję „papierową” zastępuje — i to skutecznie — korespondencja elektroniczna, niosąca wiele zmian wynikających z jej specyfiki. List elektroniczny jest — jak wiadomo — formą pośrednią między listem tradycyjnym a rozmową. To powoduje, że w polskich i czeskich e-mailach powstaje zupełnie nowa sytuacja komunikacyjna, tworzą się nowe formuły adresatywów¹⁹. Elementem inicjującym komunikację oficjalną bywają zarówno analizowane tu formy adresatywne (*Szanowna Pani Profesor*, *Vážený pane profesore*) charakterystyczne dla listu, jak i formuły powitań (*Dzień dobry*, *Dobry den*) typowe dla rozmowy. Oczywiście, mogą być one użyte jednocześnie, co przypomina bezpośrednie komunikowanie. Zjawiskiem wynikającym z kształtowania się form powitania w czeskich e-mailach jest formuła *Vážený pane/Vážená paní + tytuł/stanowisko + nazwisko*, np. *Vážená paní doktorko Nedomová* w korespondencji studentki do wykładowcy. Stosowanie nazwiska w tym przypadku nie jest uzasadnione. W korespondencji tradycyjnej Czesi konsekwentnie przestrzegają zwrotu *Vážený pane Dvořáku*, podobnie w e-mailach.

Warto zatrzymać się na podstawowych zwrotach adresatywnych w polskiej i czeskiej korespondencji mailowej, czyli *Szanowny Panie/Szanowna Pani* i *Vážený pane/Vážená paní*. Małgorzata Marcjanik tak charakteryzuje użycie adresatywów *Szanowny Panie*, *Szanowna Pani*²⁰ w korespondencji elektronicznej: „W ten sposób można rozpocząć e-maila skierowanego zarówno do osoby prywatnej, z którą jesteśmy w relacji na pan, pani, jak i do kogoś, z kim jesteśmy w relacji służbowej. Także do osoby, do której zwracamy się w tej formie po raz pierwszy. [...] Zawsze możliwe jest — w zależności od przyjętych w danym środowisku zwyczajów oraz od indywidualnego stylu grzecznościowego nadawcy — uzupełnienie tej formy o nazwę stopnia, tytułu, stanowiska adresata, na przykład *Szanowny Panie Mecenasiu*, *Szanowna Pani Dyrektor*. Albo odwrotnie — dla kogoś, kto odczuwa te formy jako zbyt konserwatywne, albo dany list jest

¹⁹ Małgorzata Marcjanik zauważa, że korespondencja e-mailowa nawiązuje do dwóch przeciwstawnych wzorców: bądź do wzorca listu tradycyjnego, bądź do bezpośredniej (telefonicznej) rozmowy, podkreślając jednocześnie jej niedostatecznie wykształcone stylistyczne cechy gatunkowe (M. Marcjanik, op. cit., s. 70).

²⁰ Należy mieć świadomość, iż zwroty *szanowna pani* i *szanowny panie* oprócz elementu oficjalności, wnoszą w kontakt między rozmówcami znaczny dystans. Może dlatego uzupełnienie tej formuły o np. imię skraca ten dystans, a ponadto stwarza atmosferę sprzyjającą komunikowaniu. Pomijam tu sytuacje, w których użycie tego adresatywu jest nad wyraz niestosowne.

kolejnym listem w tej samej sprawie, możliwe jest użycie form »z półki niżej«: *Panie Mecenasie, Pani Dyrektor*²¹. Wydaje się, że polskim adresatywom *Szanowny Panie, Szanowna Pani* brakuje elementu wyszczególnienia, które dla rozmówcy ma znaczenie i z reguły odbierany jest aprobatywnie. Może dlatego w przytoczonej wyżej korespondencji z banku adresatyw *Szanowny Panie* zmieniony został na *Szanowny Panie Andrzeju*. Pomijając nawet perswazyjność czy niestosowność etykietałną takiego zwrotu, mamy jednak w nim do czynienia z identyfikacją rozmówcy, wyróżnieniem go spośród innych. Nieznajomość tytułu lub stanowiska i brak możliwości użycia nazwiska w zasadzie nie pozwala na zastosowanie innego adresatywu. Język czeski w tym względzie ma większe możliwości adresatywne. Czeskie formuły, w odróżnieniu od polskich, zwykle są poszerzone i tworzą adresatyw trzelementowy *vážený (vážená) + pane (paní) + tytuł/funkcja/nazwisko*.

Odmienne niż w polszczyźnie, w czeskim systemie adresatywnym używane są zwroty do młodej kobiety w sytuacji oficjalnej. We współczesnej polszczyźnie ich nie znajdziemy, ponieważ adresatywy *panno* i *panienko*, z wyjątkiem specyficznych, rzadkich układów komunikacyjnych²², nie są używane. Zresztą, fakt ten zauważył już Tomiczek, pisząc: „Podobnie ma się sprawa z formami adresatywnymi *panna (panienka)*, która we współczesnej polszczyźnie przestała pełnić funkcję adresatywną wobec dziewczyny czy kobiety niezamężnej”²³.

W języku czeskim funkcjonują dwie formy adresatywne: *slečno*²⁴ i *mladá paní*. W *Słowniku czeskiego języka literackiego* znajdujemy dwa interesujące nas znaczenia *slečno*:

1. Dospívající svobodná dívka.
2. Neprovdaná žena²⁵.

Z definicji wynika, że adresatyw *slečno* jest zwrotem do dziewczyny lub młodej, zwykle niezamężnej kobiety. Znamienne jest, że współcześnie zwrot ten jest powszechnie używany w stosunku do młodych kobiet w sferze usług i handlu, np. do kelnerek czy ekspedientek²⁶. W sytuacji pewnej zażyłości rozmówców zwrot ten bywa często rozszerzony o imię lub nazwisko, np. w komunikacji

²¹ M. Marcjanik, op. cit., s. 72–73.

²² Taki układ komunikacyjny można, oczywiście, sobie wyobrazić, np. osoba starsza wiekiem zwracająca się do nastolatki.

²³ E. Tomiczek, *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław 1983, s. 84.

²⁴ Vladimír Macura wskazuje w swojej monografii adresatywy *slečno, pan* i *pani* jako te, które po roku 1948 komuniści uznali za burżuazyjne. Miały one zostać zastąpione omówionymi zwrotami, manifestującymi równość społeczną *soudruh/soudružka* (V. Macura, *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948–1989*, Praha 1992, s. 78–79).

²⁵ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 2001, s. 392.

²⁶ Sam byłem świadkiem, jak w autobusie komunikacji miejskiej w Hradec Králové jeden z pasażerów zwrócił się do kobiety w średnim wieku *slečno*. Sytuacja ta, jak wiele innych, świadczy o tym, że stosunek Czechów do adresatywu *slečno* nie jest jednoznaczny. Niemniej znawcy

wykładowca/nauczyciel — studentka/uczennica²⁷. Respektowanie norm społecznych nakazuje niestosowanie zwrotu *slečno* w połączeniu z tytułem lub stanowiskiem. Niemniej jednak w takiej formie się pojawia i przenika on do sfer, w których ze względów etykietałnych nie powinien być użyty. Przykładem tego jest odpowiedź zastępcy starosty dzielnicy Praha 1 na jedną z interpelacji. W dokumencie, mającym charakter ściśle urzędowy, znajdujemy adresatywy *Vážená slečno doktorko* oraz *Vážená slečno zastupitelko*, których użycie jest niezgodne z czeską etykietą językową, nakazującą w podobnej sytuacji stosowanie wyłącznie zwrotów *vážená paní doktorko* oraz *vážená paní zastupitelko*. Przytoczmy ten przykład:

Vážená slečno doktorko,

Na základě usnesení Rady Městské části Praha 1 jsem byl pověřen odpovědět Vám na Vaši interpelaci týkající se problematiky restauračních předzahrádek [...].

(Odpověď na interpelaci z 5. zasedání Zastupitelstva MČ Praha 1 dne 18. 4. 2007)

Niejednoznacznie określany jest adresatyw *mladá paní*²⁸, który przez wielu Czechów odbierany jest jako archaiczny. Zaczął się on jednak pojawiać w komunikacji społecznej między osobami nieznanymi, szczególnie w kontaktach sprzedawca — klientka, i to niekoniecznie jako zwrot do młodej kobiety. Nierzadko w placówkach usługowo-handlowych można usłyszeć: *Co si přejete, mladá paní?*, co jest przejawem raczej funkcji perswazyjnej niż grzecznościowej. W odróżnieniu od *slečno*, zwrot ten nie może być rozszerzony o inne elementy, czyli pozostaje w modelu kontaktu nieznanomy(-a) — nieznanoma.

Zjawiskiem ciekawym dla badacza polskiego i czeskiego systemu adresatywnego są zwroty do rozmówcy *soudruhu/soudružko* i *towarzyszu/towarzyszko*. Wydawać by się mogło, że w pokrewnych językach słowiańskich ich losy powinny być zbliżone. Otóż — nie.

Inny słownik języka polskiego w artykule hasłowym leksemu *towarzysz* podaje zwrot adresatywny i opatruje go następującym komentarzem:

„Towarzysz to tytuł używany przez członków partii komunistycznych. Jeżeli występuje w wołacz, łączy się z orzeczeniem w liczbie mnogiej rodzaju męskoosobowego i odpowiednimi formami innych wyrazów”²⁹.

Wiadomo, że adresatyw ten szeroko upowszechnił się w PRL i wraz z jego upadkiem został w zasadzie wyrugowany z przestrzeni publicznej. Należy

czeskiej etykiety (np. Ladislav Špaček) nie zalecają stosowania tego zwrotu w stosunku do kobiety, chyba że ta ostatnia sobie tego życzy.

²⁷ Adresatyw *slečno* + *nazwisko* jest częstym zwrotem nauczyciela do studentki lub uczennicy na uczelni lub w szkole średniej.

²⁸ Analogicznie używany jest wariant *mladý pane*.

²⁹ *Inny słownik języka polskiego*, t. 2, red. M. Bańko, Warszawa 2000, s. 839.

pamiętać jednak, że wspomniane upowszechnienie miało ograniczony zakres, ponieważ nigdy nie wyszło poza szeregi członków PZPR. Znamienne jest, że nawet spadkobiercy idei lewicowych w wolnej Polsce, czyli SdRP, a następnie SLD, przestali się nim posługiwać. Obecnie używają go w zasadzie wyłącznie przedstawiciele skrajnych ugrupowań neokomunistycznych. W komunikacji społecznej nie jest używany.

Bardziej złożony jest status czeskich odpowiedników *soudruhu/soudružko*. W dobie komunizmu, aż do aksamitnej rewolucji, podobnie jak w Polsce, był zwrotem używanym przez członków KPCZ (KSC). Należy jednak dodać, że nie tylko. Adresatywy te funkcjonowały w wojsku, milicji, administracji państwowej, szkolnictwie. Jak powszechnie wiadomo, tak jak polskie odpowiedniki, *soudruhu/soudružko* nie zostały wymyślone przez komunistów, ale przez nich w dużym stopniu zdyskredytowane. Przed drugą wojną światową w społeczeństwie czechosłowackim funkcjonowały w znaczeniu *kolega, przyjaciel* bez ideologicznych i politycznych obciążeń. Właściwie od 1948³⁰ do 1989 r. adresatywy *soudruhu/soudružko* skutecznie rywalizowały z *pane/paní* również w rozbudowanych zwrotach typu *soudruhu profesore, soudružko doktorko*. Zwrotu tego używają do tej pory członkowie KSČM (Komunistycznej Partii Czech i Moraw). Oto list gratulacyjny przewodniczącego KSČM Vojtěcha Filipa skierowany do pierwszego czechosłowackiego kosmonauty Vladimíra Remka w rocznicę 30-lecia jego lotu w kosmos:

*Vážený soudruhu, milý Vladimíre,
v dějinách lidstva a národů existují mezníky, které lidstvo a národy nesmazatelně
poznávají. Mezi ně patří bezpochyby lety do vesmíru. Tak, jako před více než
40 lety vyletěl první člověk do vesmíru, tak v těchto dnech uplyne 30 let od letu
prvního československého kosmonauta, kterým jsi byl právě Ty. Československý
občan, příslušník Československé lidové armády, komunista.*

*Chtěl bych Ti jménem Ústředního výboru Komunistické strany Čech a Moravy
i jménem svým poděkovat za vzornou reprezentaci naší země. Chtěl bych Ti poděko-
vat i za to, že jsi za KSČM kandidoval a stal se poslancem Evropského parlamentu,
ve kterém odvádíš velký kus práce pro občany České republiky.*

*Vážený soudruhu Remku, při příležitosti tohoto pro Českou a Slovenskou republiku
významného výročí mi dovol popřát Ti do dalších let pevné zdraví i hodně praco-
vních úspěchů.*

*JUDr. Vojtěch Filip
předseda ÚV KSČM*

³⁰ W roku 1948 doszło w Czechosłowacji do faktycznego zamachu stanu. Niekomunistyczni członkowie ówczesnego rządu złożyli dymisję na ręce prezydenta Edvarda Beneša. Skład rządu został szybko uzupełniony przez członków Komunistycznej Partii Czechosłowacji. Proces ten odbył się bez poszanowania jakichkolwiek zasad demokracji. Uznaje się, iż wprowadzona 14 października 1948 r. „ustawa o ochronie demokratycznej republiki ludowej” zapoczątkowała system stalinowski u naszych południowych sąsiadów.

W samym tekście pojawił się trójelementowy adresatyw *Vážený soudruhu Remku*, w którym element *soudruh* zastąpił wzorcowy *pan*³¹. Znajdujemy w nim również nieużywane w polskich zwrotach tego typu nazwisko adresata komunikatu. Dla badacza zachowań grzecznościowych list ten stanowi sporą wartość dokumentacyjną. Przede wszystkim potwierdza, że Czesi mają inny stosunek do wspomnianych adresatywów niż Polacy. W polskim dyskursie społeczno-politycznym zwrot *Szanowny towarzyszu*, będący odpowiednikiem czeskiego zwrotu inicjującego *Vážený soudruhu*, w zasadzie nie występuje (z wyjątkiem sytuacji, gdy nadawca komunikatu stara się zdyskredytować rozmówcę). Podobne zwroty z elementem *soudruh* usłyszymy również w tradycyjnym modelu komunikacyjnym, np. w wywiadzie, por.:

Soudruhu předsedo, blahopřejeme vám ke znovuzvolení předsedou Ústředního výboru Komunistické strany Čech a Moravy.

Polskiego ekwiwalentu zwrotu *Soudruhu předsedo*, czyli *Towarzyszu przewodniczący*, nie usłyszymy nawet w środowisku lewicowym, odwołującym się do idei PZPR. Podobny adresatyw kierowany do przywódcy partii lewicowej, np. przez dziennikarza, byłby nieakceptowalny. Na dowód tego można przytoczyć zwrot skierowany przez Leszka Millera do zebranych na zjeździe założycielskim Polskiej Lewicy w Łodzi:

Szanowni Państwo, Koleżanki i Koledzy!

Jak widać, sam polityk nie używa adresatywu *Towarzyszki i Towarzysze!* Można zatem sądzić, że w Polsce zwrot tego typu jest w powszechnym odczuciu społecznym deprecjonujący. Odzwierciedla również inny stosunek Polaków i Czechów do nieodległej przecież historii.

Zmiany nie ominęły także komunikacji w szkole. W okresie komunizmu w czeskiej szkole wykształcił się adresatyw *soudružko učitelko*³²/*soudruhu učitelu*. Po aksamitnej rewolucji i tu zaszła trwała zmiana — powszechnie używane adresatywy *soudružko učitelko/soudruhu učitelu* zastąpione zostały przez *paní učitelko/pane učiteli*.

³¹ Milada Hirschová zwraca uwagę na to, że w odróżnieniu od *pan*, *soudruh* nie jest zaimkiem honoryfikatywnym. Świadczy o tym fakt, iż *pan* może występować jako adresatyw zarówno w połączeniu z mianownikiem (*pane doktor, pane Novák*), jak i wołaczem (*pane doktore, pane Nováku*). Tej właściwości *soudruh* nie posiada, łącząc się wyłącznie z formą wołacza (*soudruhu Nováku*) (M. Hirschová, *Pragmatika v češtině*, Olomouc 2006, s. 178).

³² Przykład ten przytacza Marek Łaziński. Rzeczywiście, w Czechosłowackiej Republice Socjalistycznej udało się przeforsować to, czego nie udało się nawet w ZSRR, czyli zwrot ucznia do nauczycielki *soudružko učitelko* (M. Łaziński, op. cit., s. 42).

Co istotne, do tej pory, rzadko bo rzadko, w czeskich szkołach podstawowych adresatywy *soudružko učitelko* się pojawia. Bywa, że w ten sposób dzieci zwracają się do nauczycielki. Wyjaśnienie tego fenomenu tkwi w oglądaniu bajek. Otóż bardzo popularne do tej pory są *Hurvínek a Spejbl* oraz *Mach a Šebestová*, w których adresatywy *soudružka učitelka* bywa używany i następnie przez niektóre dzieci stosowany w codziennej komunikacji językowej. Przykład ten pokazuje, jak media mogą przywoływać i utrwalać stare zwroty w świadomości użytkowników, w tym przypadku najmłodszych.

Na czeskim tle polski zwrot *proszę pani/proszę pana* kierowany przez uczniów szkoły podstawowej do nauczyciela stanowi przykład niezachwianej tradycji, opierającej się zmianom polityczno-ekonomicznym. Mimo zmian ustrojowych, w Polsce pozostaje on jedynym adresatywem używanym w środowisku szkolnym (w szkole podstawowej) w układzie komunikacyjnym uczeń/uczennica — nauczyciel³³. Zwróćmy uwagę, że podstawowy polski zwrot w kontakcie z nieznanym *proszę pani/proszę pana* funkcjonował i funkcjonuje w środowisku szkolnym jako adresatywy profesjonalny.

Warto wspomnieć, że do 1989 r. w czeskiej szkole średniej podstawowymi zwrotami do nauczycieli były *soudruhu profesore/soudružko profesorko*. Po akksamitnej rewolucji adresatywy te zostały zastąpione przez *pane profesore/pani profesorko*³⁴. W polskiej szkole średniej podobne zjawisko nie miało miejsca; zarówno przed zmianą ustroju, jak i po niej używano zwrotów *panie profesorze/pani profesor*³⁵.

Pozostając w środowisku pedagogicznym, trudno nie odnieść się do zwrotów *panie kolego/pani koleżanko*³⁶, które Tomiczek określa jako beztytułarne kombinacje adresatywne używane w sytuacjach sformalizowanych (konferencja pedagogiczna, rozmowa w obecności osoby postronnej)³⁷. Jednak we współczesnych układach komunikacji językowej próżno szukać tych adresatywów. Polacy już się tak do siebie nie zwracają, uznając je za archaiczne i niestosowne, zakładające asymetrię między rozmówcami³⁸. Odmiennie funkcjonują analogiczne zwroty

³³ Zwrot ten używany jest przez uczniów szkół podstawowych i gimnazjów.

³⁴ Warto odnotować, że zwroty adresatywne używane przez uczniów szkoły zapisują Czesi w statucie szkoły (školní řád). Na przykład w gimnazjum w mieście Frýdlant nad Ostravicí gimnazjalistów obowiązuje: „[...] Ve styku s pracovníky školy se užívá oslovení *pane řediteli, pane (paní) profesore (profesorko)* [...]”.

³⁵ Analogiczne zwroty używane są przez polskich i czeskich gimnazjalistów, choć między polskim a czeskim gimnazjum nie ma symetrii znaczeniowej. Gimnazjum w Republice Czeskiej jest typem szkoły średniej, w której edukacja kończy się złożeniem egzaminu maturalnego. Polskie gimnazjum odpowiada drugiemu stopniowi czeskiej szkoły podstawowej.

³⁶ Jak pisze Marek Łaziński, adresatywy *pani koleżanko* używano dawniej w środowisku szkół średnich i podstawowych.

³⁷ E. Tomiczek, op. cit., s. 140.

³⁸ Wydaje się, że odejście Polaków od form *panie kolego/pani koleżanko* wynika również z kojarzenia ich z obalonym w 1989 r. ustrojem socjalistycznym, w którym stosowane były przez członków partii, związków, organizacji itp.

pane kolego/paní kolegyně w czeszczyźnie. Adresatywy te nie są, jak się niekiedy pisze, wyłącznie asymetryczne pod względem statusu. Owszem, mogą występować w układzie przelozony — podwładny (nie odwrotnie), ale przede wszystkim podkreślają przynależność rozmówców do określonego środowiska zawodowego, np. prawniczego, lekarskiego, naukowego³⁹. Adresatywy te nie różnią się pod tym względem od ich niemieckich odpowiedników *Herr Kollege/Frau Kollegin*. Niemniej w odróżnieniu od form niemieckich nie występują w połączeniach z nazwiskiem. W komunikacji pisemnej poszerzone są zwykle o formę atrybutywną *vážení/vážení*.

Media ułatwiają — co już jest faktem — dostęp do informacji, ale jednocześnie zmieniają — czego już doświadczamy — formy komunikacji. Adresatywy, będąc immanentnym elementem tej ostatniej, będą również ulegały modyfikacjom. Owe modyfikacje, jak pokazała nasza analiza, będą się dokonywały w różnym stopniu i zakresie. Jak widzimy, te same lub podobne zmiany społeczne mogą odmiennie oddziaływać na poszczególne języki, w tym ich systemy adresatywne. Trudno się zatem nie zgodzić z Miladą Hirschovą, która stwierdza, że „v masové komunikaci (určité typy rozhlasových a televizních pořadů) a v komunikaci prostřednictvím elektronických médií se mezikulturní rozdíly začínají stírat, přesto však se zda, že sociální deixe zůstává v jazykové pragmatice doménou konkrétních jazyků⁴⁰”.

Znamienne jest, że procesy społeczno-polityczne dotyczące języka polskiego i czeskiego od początków XX w. wykazują wiele podobieństw. Rok 1918 dla Polaków oznaczał odzyskanie niepodległości państwa, dla Czechów — powstanie niezależnej Czechosłowacji. Rok 1939 to utrata państwowości zarówno przez Polaków, jak i Czechów. Koniec drugiej wojny światowej przyniósł obydwu narodom kolejną zmianę systemu polityczno-ekonomicznego, który, jak wiemy, nie był ich suwerennym wyborem. Upadek systemu komunistycznego w 1989 r. zapoczątkował kształtowanie się polskiej i czeskiej (wtedy jeszcze czechosłowackiej) demokracji. Każda z tych zmian oznaczała zmiany również w sferze obyczajowości. Zarówno w Polsce, jak i w Czechach (Czechosłowacji) zmieniały się klasy społeczne, które sięgały po władzę i określały normy zachowań. Najjaskrawiej pokazuje to przykład powojennej Polski i Czechosłowacji, w których do władzy doszły warstwy społeczne, nieaspirujące wcześniej do dominującej roli w społeczeństwie. Stąd z pewnością wynikała niechęć władz komunistycznych w obu krajach do zwrotów *pan* i *pani*, uznanych za ideologicznie obce, utożsamianych ze „starym porządkiem”. Ta sama niechęć spotkała w roku 1989 narzucane Polakom (mniej skutecznie) zwroty *towarzyszu/towarzyszko* oraz Czechom (bardziej skutecznie) *soudruhu/soudružko*.

³⁹ Zwroty te bywają używane np. przez wykładowców wobec studentów.

⁴⁰ M. Hirschová, op. cit., s. 71.

Należy jednak pamiętać, iż opisywane tu systemy adresatywne nie były i nie są wyłącznie zdeterminowane przez zmiany polityczno-ekonomiczne, ale także różnice historyczne, kulturowe i obyczajowe, zasługujące na obszernie i wyczerpujące opracowania. Tym bardziej, że tendencje rozwojowe związane z różnego rodzaju przekształceniami w badanych systemach adresatywnych są, jak widać z analizy, bardzo wyraźne.

LITERATURA

- Gajda S., *Media — stylowy tygiel współczesnej polszczyzny*, w: *Język w mediach masowych*, red. J. Bralczyk, Warszawa 2000, s. 19–27.
- Hirschová M., *Pragmatika v češtině*, Olomouc 2006.
- Inny słownik języka polskiego*, t. 2, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
- Kneřová M., *Ke způsobům oslovování v mluvených projevech*, „Naše řeč” 1995, roč. 78, č. 1, s. 36–45.
- Kořenský J., *Komunikace a čeština*, Jinočany 1992.
- Łaziński M., *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*, Warszawa 2006.
- Macura V., *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948–1989*, Praha 1992.
- Marcjanik M., *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2008.
- Markowski A., *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa 1992.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, red. S. Gajda, Opole 2001.
- Ożóg K., *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*, wyd. 3, Rzeszów 2007.
- Polszczyzna 2000. Ośrodek o stanie języka na przełomie tysiącleci*, red. W. Pisarek, Kraków 1999.
- Pytel-Pandey D., *System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna*, Wrocław 2003.
- Retoryka codzienności. Zwyczaje językowe współczesnych Polaków*, red. M. Marcjanik, Warszawa 2006.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha 2001.
- Straková V., *Oslovení jako překladatelský problém*, w: *Překládání a čeština*, Jinočany 2003.
- Tomiczek E., *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław 1983.
- Witosz B., *Dyskurs i stylistyka*, Katowice 2009.

Andrzej Charciarek

Development Tendencies in the Modern Polish and Czech Address System

The present outline is an attempt to describe the changes which occurred in the Polish and Czech address system following 1989. In the centre of attention there are standard, professional and functional terms of address and also their combinations with a name and surname.

The author defines the factors influencing the Polish and Czech address system. Among them, he discerns not only the political and economic ones but also points to the historical, cultural and moral conditions.

Special attention has been paid to new phenomena observable in the studied address systems and to the direction of their potential alterations.

Keywords: pragmatics, address forms, Polish language, Czech language

